

سنجش میزان اعتماد اجتماعی بین ساکنان شهر بندرعباس و عوامل مؤثر در آن

مصطفی ظهیری نیا*

هدایت‌الله نیک‌خواه**

چکیده

در مقاله حاضر اعتماد اجتماعی و ابعاد آن را بین مردم شهر بندرعباس و هم‌چنین عوامل مؤثر در آن را بررسی می‌کنیم. به‌منظور بررسی اعتماد اجتماعی در شهر بندرعباس، ۲۹۵ نفر از افراد بالای پانزده‌سال ساکن شهر بندرعباس، اعم از زن و مرد، به روش نمونه‌گیری خوشه‌ای متناسب و تصادفی ساده انتخاب شدند. این تحقیق به روش پیمایشی و با ابزار پرسش‌نامه انجام گرفته است و داده‌های پرسش‌نامه با استفاده از روش‌های آماری، در دو بخش آمار توصیفی و آمار استنباطی، توصیف و تجزیه و تحلیل شده‌اند.

براساس نتایج تحقیق، میانگین اعتماد اجتماعی بین ساکنان شهر بندرعباس در حد متوسط و کم‌تر از آن است. نتایج تحقیق حاکی از وجود رابطه معنی‌دار بین متغیرهای سن، میزان تحصیلات، احساس تعلق جمعی، و پای‌بندی دینی با میزان اعتماد اجتماعی است. بین نوع شغل و میزان درآمد با میزان اعتماد اجتماعی رابطه معنی‌داری وجود نداشت و نیز تفاوت معنی‌داری بین دو گروه جنسیت زنان و مردان با میزان اعتماد اجتماعی دیده نشد. وضعیت تأهل نیز رابطه معنی‌داری با میزان اعتماد اجتماعی نشان داد و میزان اعتماد اجتماعی بین افراد متأهل بیش‌تر از مجرد است.

کلیدواژه‌ها: اعتماد بین شخصی، اعتماد تعمیم‌یافته، تعلق جمعی، اعتماد اجتماعی، پای‌بندی دینی.

---

* استادیار گروه علوم اجتماعی، دانشگاه هرمزگان، mozan54@yahoo.com

** استادیار گروه علوم اجتماعی، دانشگاه هرمزگان، hnik2000@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۱۱/۲۰، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۳/۰۲/۰۹

۱. مقدمه

اعتماد مفهوم کانونی نظریات کلاسیک جامعه‌شناسی و نیز محور اصلی تئوری‌های نوین سرمایه اجتماعی و زمینه‌ساز تعاملات و روابط اجتماعی است. تقریباً طی دهه اخیر مسئله اعتماد جایگاه مهمی در اندیشه جامعه‌شناختی کسب کرده است که این امر مدیون تلاش فکری گسترده لومان (Luhmann, 1979) و باربر (Barber, 1983) است. جامعه‌شناسان به این واقعیت ساده و مشخص پی برده‌اند که بدون اعتماد زندگی اجتماعی روزمره‌ای که آن را مسلم و بدیهی می‌پنداریم ناممکن است. در نوشته‌های جامعه‌شناختی، مفهوم اعتماد اجتماعی هم به منزله ویژگی افراد و ویژگی ارتباطات اجتماعی و هم به منزله ویژگی نظام اجتماعی، با تأکید بر رفتار مبتنی بر تعاملات و سوگیری‌ها در سطح فردی، مفهوم‌سازی شده است. در فرهنگ لغت آکسفورد اعتماد به معنی اطمینان به بعضی از صفات یا ویژگی‌های یک شخص در سطح فردی و یا حتی درستی و حقانیت یک نظریه تعریف شده است. اندیشمندان علوم اجتماعی هر کدام از نقطه نظر خاص خود به تعریف اعتماد پرداخته‌اند. مثلاً، لومان میان دو مفهوم اعتماد و اطمینان تفاوت قائل شده و معتقد است اعتماد با مفهوم مخاطره یا ریسک در ارتباط است و در دوران اخیر مطرح شده است. به اعتقاد لومان، کارکرد اعتماد در نظام اجتماعی این است که عدم تعیین اجتماعی را کاهش می‌دهد (کفاشی و آزاده، ۱۳۸۸: ۹۳). اعتماد نتیجه تعاملات اجتماعی در گروه‌ها و انجمن‌ها در باب فعالیت‌های اجتماعی است، که اگر این اعتماد در حد کامل شکل بگیرد، از مهم‌ترین سرمایه‌های اجتماعی محسوب می‌شود. ثبات هر جامعه رابطه تنگاتنگی با انسجام اجتماعی دارد. به بیانی دیگر، از عوامل مهم و مؤثر در انسجام و یکپارچگی جامعه اعتماد بین افراد و گروه‌های گوناگون اجتماعی است. زمانی که اعتماد اجتماعی، با تأثیرپذیری از عوامل گوناگون، دچار فرسایش شود، نظم و انسجام اجتماعی نیز با چالش‌هایی مواجه می‌شود (منصوریان و قدرتی، ۱۳۸۸: ۱۹۰). در دنیای بدون اعتماد زندگی سخت است و نظم اجتماعی شکسته می‌شود. در صورت نبود اعتماد، نهادهایی که مقررات و نظارت اجتماعی را در جامعه تولید و تقویت و اوضاع سازمانی را برای همکاری در جامعه مهیا می‌کنند باید برای برقراری نظم اجتماعی عملکرد خود را به صورتی متصلب و انعطاف‌ناپذیر اجرا کنند. می‌توان گفت اعتماد شالوده زندگی و بی‌اعتمادی سرچشمه بسیاری از گرفتاری‌هاست؛ رواج دروغ و نادروغ و در کل رعایت نکردن اخلاق در جامعه ناشی از بی‌اعتمادی است (افشانی و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۸۷).

از طرف دیگر، کاهش اعتماد اجتماعی در ایران در دهه‌های اخیر مسئله‌ای است که بسیاری از محققان آن را بررسی و گوشزد کرده‌اند (آزادارمکی، ۱۳۸۱؛ آزادارمکی و کمالی، ۱۳۸۳؛ شارع‌پور، ۱۳۸۰؛ رفیع‌پور، ۱۳۷۸). بنابراین، اعتماد را می‌توان موضوعی کانونی و تأثیرگذار در دیگر مسائل جامعه‌شناسی معاصر کشور قلمداد کرد (آزادارمکی، ۱۳۸۱: ۴۲). جامعه ایران، طی دهه‌های اخیر، شاهد تحولاتی بوده که یکی از نتایج آن گسترش و تعمیم تمایزات است. این تحولات مناسبات اجتماعی را از شکل سنتی آن خارج کرده است، به گونه‌ای که جامعه ما تا حد زیادی ویژگی‌های جامعه‌ای سنتی را، حداقل در ظاهر امر و در لایه‌های بیرونی مناسبات اجتماعی، ندارد (صفری شالی، ۱۳۸۳: ۲۶).

تقویت اعتماد همواره هم‌چون راهی برای عبور از شکاف‌های اجتماعی مطرح بوده که موجب افزایش مشارکت و به تبع آن افزایش سرمایه اجتماعی شده است و نیز زمینه‌ساز توسعه اجتماعی است. بدین ترتیب، بررسی اعتماد مردم به یک‌دیگر (اعتماد بین‌شخصی) و هم‌چنین اعتماد مردم به اصناف و اقشار می‌تواند پاسخی به این سؤال باشد که میزان اعتماد اجتماعی بین مردم شهر بندرعباس تا چه اندازه است؟

پس از بررسی وضعیت اعتماد اجتماعی نوبت به این سؤال می‌رسد که عمده‌ترین عوامل تأثیرگذار در اعتماد اجتماعی بین مردم شهر بندرعباس چیست؟ شهر بندرعباس، مرکز استان هرمزگان، از شمال به استان فارس، از شرق به استان سیستان و بلوچستان، از شمال‌شرقی به استان کرمان، و از غرب به استان بوشهر محدود است. ساکنان بندرعباس خرده‌فرهنگ‌ها و گروه‌های قبیله‌ای و طایفه‌ای گوناگون دارند؛ علاوه بر ساکنان بومی، بخش درخور توجهی از جمعیت را مهاجرانی تشکیل می‌دهند که از نقاط گوناگون ایران به آن‌جا مهاجرت کرده‌اند. در این شهر فرهنگ‌های محلی و گروه‌های اجتماعی هر کدام حامل ارزش‌ها و هنجارهای خاص خودشان‌اند و الگوهای رفتاری و سبک زندگی ویژه خود را دارند. این تنوع فرهنگی و اجتماعی، ضمن ابقای نگرش خاص گرایانه در افراد در اوضاع فقدان برنامه‌ریزی منسجم اجتماعی، افزون‌بر تشدید رقابت‌های بین‌گروهی متأثر از خاص‌گرایی و ایجاد فاصله اجتماعی میان گروه‌ها، به تضعیف «مای شهروندی» منجر می‌شود و اعتماد جمعی را تحت‌الشعاع خود قرار می‌دهد. بنابراین، با توجه به عوامل فوق، ضرورت این تحقیق بین ساکنان شهر بندرعباس احساس می‌شود.

۲. پیشینه تحقیق

آزادارمکی و کمالی، با روش پیمایشی، با حجم نمونه ۸۲۰۶ نفر در سطح شهرهای ۲۸ استان کشور، پژوهشی با نام «اعتماد، اجتماع، جنسیت» انجام داده‌اند (آزادارمکی و کمالی، ۱۳۸۳: ۱۰۰). یافته‌های این پژوهش بیان‌گر آن است که افراد و گروه‌های ذیل، به‌طور معناداری، از اعتماد متقابل بیش‌تری برخوردارند: سنین بالاتر، نسل جوان، مهاجران از شهرها و روستاهای دیگر، اعراب و لرها، متأهلان، افراد خانوارهای پرجمعیت‌تر، افرادی که مدت بیش‌تری در شهرها اقامت کرده‌اند، کسانی که مدت بیش‌تری در مهاجرت به‌سر برده‌اند، شاغلان، افراد با تحصیلات تا سطح ابتدایی، و پایگاه‌های اقتصادی اجتماعی پایین. در عین حال، میانگین اعتماد متقابل، با تفاوت‌هایی جزئی، در بین مردان اندکی بالاتر از زنان است (همان: ۱۲۱). پژوهش مذکور بیش‌تر تأثیر پایگاه اقتصادی - اجتماعی و متغیرهای زمینه‌ای در اعتماد اجتماعی را بررسی کرده و عرصه را برای یافتن متغیرهای تأثیرگذار بیش‌تر باز گذاشته است.

اجاقلو و زاهدی، در مقاله‌ای با عنوان «بررسی اعتماد اجتماعی و عوامل مؤثر در آن در بین ساکنان شهر زنجان»، به روش پیمایشی اعتماد اجتماعی را بررسی می‌کنند. متغیرهای مستقل این تحقیق عبارت‌اند از: سنت‌گرایی، پایگاه اجتماعی، و تحصیلات. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که بین متغیرهای سنت‌گرایی، پایگاه اجتماعی، سن، جنسیت، وضعیت تأهل، مدت اقامت در شهر، نوع زبان، میزان تماشای تلویزیون، و رفتن به سینما با اعتماد اجتماعی رابطه معناداری وجود ندارد، اما بین سنت‌گرایی و هم‌چنین منطقه سکونت، به‌منزله یکی از ابعاد پایگاه اجتماعی، و نیز بین تحصیلات و میزان مطالعه افراد با اعتماد اجتماعی رابطه معنادار و مستقیمی دیده می‌شود (اجاقلو و زاهدی، ۱۳۸۴: ۹۲). این پژوهش، برخلاف عنوان خود، نتوانسته است آن‌گونه که باید متغیرهای مؤثر در اعتماد را شناسایی کند.

وثوقی و آرام، در تحقیقی با عنوان «بررسی اعتماد اجتماعی و عوامل مؤثر در آن در شهر خلخال»، ۲۶۰ نفر از افراد بالای شانزده‌سال ساکن شهر خلخال را، اعم از زن و مرد، به روش نمونه‌گیری خوشه‌ای طبقه‌ای با حجم نامتناسب انتخاب کردند. این تحقیق به روش پیمایشی و با ابزار پرسش‌نامه انجام پذیرفت. نتایج تحقیق از وجود رابطه‌ای معنی‌دار بین متغیرهای سن، احساس امنیت، رضایت از زندگی، و ارزش‌های مشترک با میزان اعتماد اجتماعی حکایت دارد. بین پایگاه اقتصادی - اجتماعی با میزان اعتماد اجتماعی و نیز بین دو گروه جنسیت زنان و مردان با میزان اعتماد اجتماعی رابطه‌ای معنی‌دار دیده نشد (وثوقی و آرام، ۱۳۸۸: ۱۳۳). محققان در این پژوهش توانستند متغیرهای اثرگذار جدیدی را در زمینه اعتماد اجتماعی شناسایی کنند، اما تمامی ابعاد اعتماد اجتماعی را بررسی نکرده‌اند.

قریشی‌راد و همکاران (۱۳۸۸) پژوهشی را با عنوان «بررسی نقش عوامل فرهنگی - اجتماعی مرتبط بر شکل‌گیری اعتماد اجتماعی شهروندان تبریز» انجام داده‌اند. آنان در این تحقیق پیمایشی ۳۹۵ نفر از شهروندان بالای هجده‌سال شهر تبریز را، به روش نمونه‌گیری خوشه‌ای، انتخاب کردند. داده‌های جمع‌آوری شده به کمک پرسش‌نامه و با استفاده از روش‌های آمار توصیفی (میانگین، انحراف معیار، فراوانی، و درصد)، ضریب هم‌بستگی پیرسون، ضریب هم‌بستگی اسپیرمن، تحلیل رگرسیون، و تحلیل واریانس تجزیه و تحلیل شدند. یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد که بین متغیرهای سطح شهروندی، نگرش دینی، مشارکت اجتماعی، پایگاه اجتماعی - اقتصادی، فقر فرهنگی، جنسیت، وضعیت تأهل، تحصیلات، سن، و شغل با اعتماد اجتماعی رابطه معنی‌داری دیده می‌شود.

کفاشی و آزاده (۱۳۸۸)، در مقاله خود با عنوان «عوامل اجتماعی مؤثر بر میزان اعتماد اجتماعی بین اعضای هیئت علمی»، عوامل اجتماعی مؤثر در میزان اعتماد اجتماعی بین اعضای هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی را بررسی کردند. حجم نمونه مطالعه شده ۱۸۰ نفر از اعضای هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد رودهن است و این افراد به شیوه نمونه‌گیری خوشه‌ای، با استفاده از روش تصادفی ساده، انتخاب شده‌اند. هم‌چنین روش تحقیق این پژوهش پیمایشی و ابزار گردآوری اطلاعات آن پرسش‌نامه است. نتایج این تحقیق از رابطه‌ای مستقیم و معنادار بین متغیرهای مستقلی چون سنت‌گرایی، تحصیلات، و درآمد با متغیر وابسته اعتماد اجتماعی حکایت دارد.

کتابی و همکاران (۱۳۸۹) تحقیقی با عنوان «سنجش اعتماد اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن در مراکز شهرستان‌های چهارمحال و بختیاری» انجام داده‌اند که جامعه آماری آن افراد بالای هجده‌سال در شش مرکز شهرستان‌های استان چهارمحال و بختیاری است. تعداد نمونه برای این تحقیق ۶۱۲ نفر و هم‌چنین روش تحقیق آن پیمایشی است. یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد که متغیرهای ارزش اخلاقی، عملکرد دولت، و قانون‌گرایی بیش‌ترین هم‌بستگی را با اعتماد اجتماعی دارند. هم‌چنین متغیرهای دین‌داری، احساس امنیت، و پنداشت از میزان دین‌داری مردم در جامعه با اعتماد اجتماعی ضریب هم‌بستگی معنی‌داری دارند.

بختیاری (۱۳۸۹)، در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود، عوامل مؤثر در اعتماد اجتماعی در شهر قم را بررسی کرده است. اعتماد اجتماعی در چهار بعد اعتماد بنیادی، اعتماد بین‌شخصی، اعتماد تعمیم‌یافته، و اعتماد نهادی (انتزاعی) معرفی شده است، اما بدون

در نظر گرفتن بعد اول، که بیش تر جنبه روان‌شناسی - اجتماعی دارد، اندازه‌گیری شده است. علاوه بر این، متغیرهای سن، وضعیت تأهل، تحصیلات، مدت سکونت در محله، مصرف رسانه‌های ارتباط جمعی، دین‌داری، و احساس تعلق به محله در حکم عوامل مؤثر در اعتماد اجتماعی انتخاب شده‌اند. روش تحقیق این پژوهش از نوع پیمایشی است و داده‌ها با استفاده از پرسش‌نامه و به روش نمونه‌گیری چندمرحله‌ای به دست آمده‌اند. جامعه آماری جمعیت مردان هجده سال و بالاتر شهر قم در سال ۱۳۸۸ و به تعداد ۳۲۶۹۶۹ نفر بوده است. ۳۸۳ نفر با استفاده از فرمول کوکران برای نمونه انتخاب شدند. از بین عوامل مؤثر در اعتماد اجتماعی، احساس تعلق به محله و دین‌داری به ترتیب دارای تأثیر معناداری در اعتماد اجتماعی به میزان ۱۴ و ۱۲ درصد بوده‌اند، اما دیگر متغیرها تأثیری معنادار در اعتماد اجتماعی نداشته‌اند.

حیدرآبادی (۱۳۸۹) پژوهشی با نام «اعتماد اجتماعی و عوامل اجتماعی - فرهنگی مؤثر بر آن» انجام داده است. در این تحقیق، با جامعه آماری متشکل از جوانان ۲۰-۲۹ ساله بابل و ساری، ۲۸۰ نفر به منزله حجم نمونه انتخاب شدند و از روش نمونه‌گیری چندمرحله‌ای و تصادفی سیستماتیک استفاده شده است. پس از بررسی اعتبار و روایی پرسش‌نامه با روش پیمایشی، اطلاعات لازم جمع‌آوری و تجزیه و تحلیل شد. در این تحقیق، ابعادی از اعتماد چون اعتماد بنیادی، تعمیم‌یافته، انتزاعی، و درون‌گروهي و برون‌گروهي بررسی شدند. یافته‌های تحقیق حاکی از آن است که رابطه بین اعتقادات دینی و اعتماد اجتماعی مثبت و معنادار است. هم‌چنین یافته‌ها نشان می‌دهد که میزان تحصیلات و طبقه اجتماعی رابطه منفی و معکوس و ارتباطات انسانی و جامعه‌پذیری خانوادگی رابطه مثبت و مستقیمی با اعتماد اجتماعی داشته‌اند.

افشانی و همکاران (۱۳۸۹) تحقیقی با عنوان «پژوهشی در باب رابطه دین‌داری و اعتماد اجتماعی» انجام داده‌اند. جامعه آماری این تحقیق تمامی افراد پانزده ساله و بیش تر شهر نجف‌آباد بوده است که ۲۴۴ نفر از آنان با روش خوشه‌ای چندمرحله‌ای برای مصاحبه انتخاب شده‌اند. در این تحقیق ابعاد گوناگون اعتماد چون اعتماد نهادی، تعمیم‌یافته، بین‌شخصی، و اعتماد به محیط بررسی شده است. یافته‌های این تحقیق حاکی از آن است که بین میزان دین‌داری با ابعاد گوناگون اعتماد اجتماعی، به جز اعتماد به محیط، رابطه مستقیم و معنی‌داری دیده می‌شود. به عبارت دیگر، با افزایش میزان دین‌داری میزان اعتماد نهادی، اعتماد تعمیم‌یافته، و اعتماد بین‌شخصی افزایش می‌یابد. در مجموع نیز، با افزایش میزان دین‌داری میزان اعتماد اجتماعی افزایش پیدا می‌کند.

ولش و همکاران، با تأکید بر وجه ارتباطی اعتماد، رابطه بین نوع‌دوستی و اعتماد را بررسی کرده‌اند؛ به نظر آنان، نوع‌دوستی و اعتماد خاستگاه‌های مشابهی دارند. آنان با بررسی آثاری در ره‌یافت جامعه‌شناختی به این نتیجه می‌رسند که در این سنت عواملی چون تعامل، تعهد اخلاقی، درخور اعتماد بودن، روابط اجتماعی، همکاری، و آشنایی موجب اعتماد و سرمایه اجتماعی اند (Welch et al., 2005: 453-473).

اسلنر و براون، در پژوهشی با عنوان «نابرابری، اعتماد، و مشارکت مدنی»، در سال ۲۰۰۳ و با استفاده از داده‌های ایالتی آمریکا در دهه‌های ۱۹۷۰، ۱۹۸۰، و ۱۹۹۰ علت مشارکت افراد در اجتماعات مدنی را بررسی کردند. آنان چهار فرضیه اصلی را در این پژوهش آزمودند: نابرابری موجب بی‌اعتمادی می‌شود؛ تأثیرات نابرابری در مشارکت بیش‌تر به‌صورت غیرمستقیم و از طریق اعتماد است، نه به‌صورت مستقیم؛ اعتماد در انواع اجتماعی مشارکت مدنی تأثیر بیش‌تری دارد تا در مشارکت سیاسی؛ تأثیر اعتماد در مشارکت مدنی بیش‌تر از تأثیر مشارکت مدنی در اعتماد است. این چهار فرضیه تأیید شدند. یافته‌ها نشان می‌دهد که نابرابری موجب کاهش اعتماد تعمیم‌یافته می‌شود و قوی‌ترین تعیین‌کننده آن است (Uslaner and Brown, 2003: 1-22).

اینگلهارت، با استفاده از برخی تحقیقات انجام‌شده، اعتماد متقابل را نشانه‌ای از فرهنگ پایداری می‌داند که به بقای دموکراسی می‌انجامد. از زمینه‌یابی‌های به‌عمل‌آمده درباره فرهنگ مدنی چنین استنباط می‌شود که مردم کشورهای با سنت دیرپای دموکراسی از میزان اعتماد متقابل بیش‌تری برخوردارند. به نظر او، رضایت و اعتماد اندک سبب می‌شود که شخص، به احتمال قوی، نظام سیاسی فعلی را نپذیرد و از راست یا چپ افراطی حمایت کند (اینگلهارت، ۱۳۸۲: ۳۶-۴۱).

سیالا و همکاران تحقیقی با عنوان «تأثیر وابستگی مذهبی بر اعتماد در چهارچوب تجارت الکترونیک» انجام دادند. هدف این تحقیق بررسی میزان اعتماد اجتماعی مسیحیان و مسلمانان به خرید از کتاب‌فروشی‌های مذهبی اینترنتی بود. از جمله نتایج تحقیق مزبور این بود که مسلمانان به کتاب‌فروشی‌های اینترنتی مسلمانان بیش‌تر اعتماد داشتند تا دیگر کتاب‌فروشی‌های اینترنتی، اما مسیحیان، برعکس مسلمانان، به خرید اینترنتی از کتاب‌فروشی‌های مذاهب دیگر اعتماد بیش‌تری داشتند.

یوهانسون و همکاران نیز تحقیقی با عنوان «اعتماد و مذهب؛ شواهد تجربی از مناطق روستایی در بنگلادش» انجام دادند. جامعه آماری این تحقیق دو گروه از پیروان مذهبی این مناطق، یعنی مسلمانان و هندوها، بودند که مسلمان اکثریت و هندوها اقلیت این مناطق را

تشکیل می‌دادند. از نتایج این تحقیق این بود که هر دو گروه از پیروان مذهبی بیش‌تر به هم‌مذهبی‌های خود اعتماد داشتند؛ یعنی مسلمانان به مسلمانان و هندوها به هندوها (به نقل از افشانی و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۹۰).

۳. مبانی نظری تحقیق

اعتماد در متن کنش‌های انسانی نمود پیدا می‌کند، به‌خصوص در آن دسته از کنش‌ها که جهت‌گیری معطوف به آینده دارد و در واقع نوعی رابطه کیفی است که، به تعبیر «کلمن»، قدرت عمل کردن را تسهیل می‌کند. اعتماد تسهیل‌کننده مبادلات در فضای اجتماعی است که هزینه مذاکرات و مبادلات اجتماعی را به حداقل می‌رساند و برای حل مسائل مربوط به نظم اجتماعی نقش تعیین‌کننده‌ای دارد. به تعبیری، مفاهیم مربوط به اعتماد به‌طور بالقوه روابط اجتماعی‌ای را توصیف می‌کند که دربردارنده تمایزات افقی بین حوزه‌های مربوط به فضای عمومی و شخصی است (ازکیا و غفاری، ۱۳۸۰: ۷).

نکته اساسی در تعریف مفهومی اعتماد چندگانگی در تعریف آن و نیز نبود وفاق درباره هسته محوری این مفهوم است؛ شاید این مسئله به این علت باشد که رشته‌های گوناگونی در علوم اجتماعی سعی در مطالعه مفهوم اعتماد داشته‌اند. رشته‌هایی چون جامعه‌شناسی، علوم سیاسی، روان‌شناسی، و اقتصاد که هر یک متناسب با کارکردهای اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، و روان‌شناختی اعتماد سعی کرده‌اند مفهوم ویژه‌ای از این تعبیر عرضه کنند (امیرکافی، ۱۳۸۰: ۱۸). به عقیده آنتونی گیدنز، کیهان‌شناسی‌های مذهبی تفسیرهای اخلاقی و عملی‌ای از زندگی اجتماعی و نیز جهان طبیعی به‌دست می‌دهند که برای مؤمنان محیطی سرشار از امنیت و اعتماد تصویر می‌کند. گیدنز معتقد است که دین می‌تواند پیوندهای اخلاقی و عملی با زندگی شخصی، اجتماعی، و جهان طبیعی برقرار کند، به ایجاد محیطی امن برای معتقدان کمک کند، و موجبات آسایش خاطر و هدایت مؤمنان را فراهم سازد. دین‌ها می‌توانند میانجی سازمان‌بخش اعتماد باشند. گیدنز در این باره، که باورداشت‌های مذهبی چگونه زمینه اعتماد را فراهم می‌کنند، می‌نویسد: باورداشت‌های مذهبی مهم‌ترین کارشان این است که معمولاً به تجربه روی داده‌ها و موقعیت‌ها اعتماد تزریق می‌کنند و چهارچوبی را فراهم می‌سازند که در آن روی داده‌ها و موقعیت‌ها را می‌توان تبیین کرد و در برابر آن‌ها واکنش نشان داد. گیدنز، زمانی که به دین به‌مثابه زمینه‌ای برای اعتماد در جوامع پیشامدرن اشاره کرد، تأکیدش بر این نکته بود که دین حس اعتماد به روی داده‌های طبیعی را ایجاد می‌کند و بدین‌سان در تعلق زمان و مکان نقش دارد. ممکن است مذهب، بر مبنای شخصیت‌ها و نیروهایی که بازنمود

می‌کند، از نظر روان‌شناسی با سازوکار اعتماد ارتباط داشته باشد؛ به‌شیوه‌ای که این نیروها مستقیماً بیان‌کننده اعتماد یا بی‌اعتمادی به والدین باشند (گیدنز، ۱۳۷۸).

جیمز کلمن نیز، در کتاب *بنیان‌های نظریه اجتماعی*، روابط اعتماد را از طریق این موضوعات تشریح کرده است: برقراری اعتماد، کنش‌های امین، اعتمادکنندگان متعدد، مسائل و منافع عمومی، نظام‌های اعتماد، و نیز ویژگی‌های مربوط به پویایی این روابط. موضوعات و ویژگی‌های مربوط به پویایی این روابط بدین قرار است: اعتماد متقابل، عوامل واسطه در اعتماد، اعتماد و شخص ثالث، و نظام‌های بزرگ متضمن اعتماد. کلمن، در برقراری اعتماد، از کنش‌گر معقولی صحبت می‌کند که زیان بالقوه و منفعت بالقوه را می‌سنجد و این کنش‌گر عقلانی با کنش‌گر درخور اعتماد معامله و رفتار خواهد کرد. به نظر کلمن، هر چه رابطه اعتماد طولانی‌تر باشد و سودی که امین از آن رابطه توقع دارد بیش‌تر باشد و هر چه ارتباط بین اعتمادکننده و امین گسترده‌تر باشد، اعتماد بیش‌تر خواهد بود. به نظر کلمن، اعتماد از سطح عضویت در انجمن‌ها به سطح جامعه گسترده‌تر منتقل می‌شود (کتابی، ۱۳۸۹: ۱۰۶). از دید کلمن، اعتماد متضمن خطر کردن است و در موقعیت خطر دو حالت روی می‌دهد:

۱. اعتماد کردن و در نظر گرفتن فایده و انتظار؛

۲. اعتماد نکردن و در نظر نگرفتن فایده و انتظار.

بدین ترتیب، از نگاه کلمن، یکی از ترتیبات اجتماعی معمول وارد کردن عنصر خطر در تصمیم است؛ یعنی فرد تصمیم بگیرد که با دیگران وارد کنش شود یا نه. به نظر کلمن، در هر رابطه مبتنی بر اعتماد حداقل دو جزء دیده می‌شود: اعتمادکننده و اعتمادشونده. فرض بر این است که کنش هر دو کنش‌گر هدفمند است و هر دو به دنبال ارضای نیازهای خودند. بنابراین، یک فرد در روابط اجتماعی می‌تواند هم اعتمادکننده باشد و هم اعتمادشونده که در این وضعیت حالت سومی به وجود می‌آید که با تجربه محیط‌های آشنای اجتماعی افراد هم‌راه است. بنابراین، اعتماد بنیادین مبتنی بر اعتماد اولیه است که فرد در تعامل با دیگران کسب می‌کند. بدین ترتیب، امنیت وجودی و عادت به هم‌به‌شدت پیوند خورده‌اند. این نوع مبادله‌های سه‌جزئی، به نظر کلمن، نقش مهمی در نظام‌های اقتصادی، سیاسی، و اجتماعی دارند. این نوع مبادله‌ها شبکه‌های گسترده‌ای از افراد را در نظام‌های سیاسی، اقتصادی، و اجتماعی به یک‌دیگر پیوند می‌دهند و به گسترش اعتماد در جامعه می‌انجامد (هزارجریبی و شالی، ۱۳۸۸: ۲۴-۲۵).

فرانسیس فوکویاما با نوعی رویکرد اقتصادی به مسئله اعتماد می‌پردازد و مبنای نظری و کانون تمرکز او بر حفظ سرمایه اجتماعی، به منزله مجموعه معینی از هنجارها و ارزش‌های غیررسمی، است که اعضای گروهی که همکاری و تعاونشان مجاز است در آن سهیم‌اند. از نظر فوکویاما این ارزش‌ها و هنجارها باید شامل سجایایی از قبیل صداقت، ادای تعهدات، و ارتباطات دوجانبه باشد؛ به گونه‌ای که مشارکت گروهی از افراد که همکاری دارند در این ارزش‌ها و هنجارهای غیررسمی، با چنین ویژگی‌هایی، سبب پدید آمدن اعتماد می‌شود؛ البته، به نظر فوکویاما، این همکاری و هم‌پاری به منظور افزایش بهره‌وری اقتصادی مدنظر است. بنابراین، او اعتماد را بر مبنای سرمایه اجتماعی و در عرصه اقتصادی مطرح می‌کند (هزارجریبی، ۱۳۸۹: ۲۵). فوکویاما معتقد است که قبل از ورود به هر سیستم تجاری یا اجتماعی باید اطلاعات کافی درباره شبکه‌های اعتماد در آن سیستم و ویژگی‌های آن به دست آورد، زیرا وی اعتماد را پایه هر گونه مبادلات اقتصادی و اجتماعی می‌داند. در واقع، تمامی گروه‌های اجتماعی میزان خاصی از شعاع اعتماد دارند که به مفهوم میزان گستردگی دایره همکاری و اعتماد متقابل اعضای گروه است. از نظر فوکویاما، مفهوم مفید در تبیین سرمایه اجتماعی شعاع اعتماد است. در نتیجه‌گیری کلی، می‌توان گفت که هر چه یک گروه اجتماعی شعاع اعتماد گسترده‌تری داشته باشد، سرمایه اجتماعی بیش‌تری نیز خواهد داشت. تعهد دینی و پای‌بندی به ارزش‌های اخلاقی را نیز می‌توان از منابع ایجادکننده سرمایه اجتماعی دانست. بسیاری از مذاهب با ترویج روش‌هایی چون مشارکت، صداقت، اعتماد متقابل، و گسترش ارزش‌های اخلاقی می‌توانند سرمایه اجتماعی را ارتقا بخشند (حیدرآبادی، ۱۳۸۹: ۴۳).

به نظر رابرت پاتنام اعتماد اجتماعی در جوامع مدرن از دو منبع مرتبط، یعنی هنجارهای معامله متقابل و شبکه‌های مشارکت مدنی، ناشی می‌شود. به زعم پاتنام، در جوامعی که در آن‌ها مردم می‌توانند مطمئن باشند که از اعتماد سوءاستفاده نمی‌شود، بلکه جبران می‌شود، احتمال بیش‌تری برای وقوع مبادلات وجود دارد. مبادلات مکرر در یک دوره زمانی نیز، فی‌نفسه، توسعه یک هنجار معامله متقابل عمومی را به دنبال دارد. هم‌چنین، روابط اجتماعی مداوم نیز می‌تواند انگیزه‌هایی را برای درخور اعتماد بودن ایجاد کند. هر جامعه‌ای از طریق شبکه‌های رسمی و غیررسمی ارتباطات و مبادلات بین افراد شناخته می‌شود. بعضی از این شبکه‌ها اساساً افقی‌اند و شهروندان با وضعیت و قدرت برابر را دور هم جمع می‌کنند، اما بعضی دیگر شبکه‌های عمودی‌اند که شهروندان نابرابر را، از طریق روابط نابرابر مبتنی بر سلسله‌مراتب و وابستگی، به هم پیوند می‌دهند؛ البته در جهان واقعی تقریباً همه شبکه‌ها مخلوطی از عمودی و افقی‌اند. به نظر او، شبکه‌های مشارکت مدنی از جمله انجمن‌های همسایگی، کانون‌های سرودخوانی، تعاونی‌ها، باشگاه‌های ورزشی، و احزاب توده‌ای کنش

افقی شدید را به نمایش می‌گذارند. هر چه این شبکه‌ها در جامعه‌ای مترکم‌تر باشند احتمال بیش‌تری وجود دارد که شهروندان بتوانند برای منافع متقابل همکاری کنند.

به نظر پاتنام، تقریباً در همهٔ جوامع «ندارها» کم‌تر از «دارها» اعتماد می‌کنند. شاید به این سبب که دیگران با افراد دارای منابع با صداقت و احترام بیش‌تری رفتار می‌کنند. بی‌اعتمادی در بین «بازندگان»، یعنی افراد با تحصیلات، درآمد، و منزلت پایین و اعضای گروه‌های اقلیت و نیز کسانی که از زندگی خود ابراز نارضایتی می‌کنند، رایج‌تر است. از این دیدگاه، اعتماد اجتماعی حاصل تجربه‌های زندگی بزرگ‌سالی است و کسانی که زندگی موفقیت‌آمیزی دارند، در مقایسه با کسانی که از فقر، بی‌کاری، تبعیض، استعمار، و محرومیت اجتماعی رنج می‌برند، بیش‌تر اعتماد می‌کنند. پاتنام نیز، هم‌چون اینگلهارت، بر پیوند نزدیک اعتماد اجتماعی، شادی، و به‌روزی تأکید می‌کند (منصوریان و قدرتی، ۱۳۸۸: ۱۹۵).

پیتر زتومکا، که بر مبنای ماهیت امین به نوع‌شناسی اعتماد پرداخته است، برای اعتماد تعمیم‌یافته یا عام عوامل عام را به‌منزلهٔ امین در نظر گرفته است. عواملی که به‌صورت متکثر در ویژگی‌هایی اشتراک دارند؛ به این معنی که هدف اعتماد یا جهت‌گیری اعتماد ممکن است معطوف به یکی از این عوامل باشد: «جنسیت»، من به زن‌ها اعتماد دارم اما به مردها اعتماد ندارم؛ «سن»، من به افراد میان‌سال اعتماد دارم و به افراد جوان اعتماد ندارم؛ «نژاد»، من به سفیدپوست‌ها اعتماد دارم و به سیاه‌پوست‌ها اعتماد ندارم؛ «قومیت»، من به ترک‌ها اعتماد دارم و به فرانسوی‌ها اعتماد ندارم؛ و یا «مذهب»، من به مسیحی‌ها اعتماد دارم اما به مسلمان‌ها اعتماد ندارم. اعتماد عام محصول ضرورت‌هایی است که از تحول جامعهٔ سستی به جامعهٔ مدرن ناشی می‌شود. در جریان این تحول چنین تغییراتی را شاهدیم: سطح روابط افراد از چهره‌به‌چهره فراتر می‌رود؛ ارتباط آن‌ها با افراد بیگانه بیش‌تر و روابط خویشی و قومی سست‌تر می‌شود؛ جامعه حالت یک‌شکلی و واحد بودن خود را از دست می‌دهد، به‌طوری که افراد از گروه‌ها و نژادهای گوناگون، در سطحی گسترده‌تر از روابط خویشی، با یک‌دیگر برخورد می‌کنند (زتومکا، ۱۳۸۴).

زتومکا معتقد است که، به‌علت فرایند جهانی‌شدن و تخصصی‌شدن نقش‌ها و کارکردها و سبک‌های زندگی (که بیان‌گر تحقق انسجام ارگانیکی دورکیم در سطح بسیار بالاست)، همکاری درون جوامع یا در همهٔ سطوح ملی - محلی و بین‌المللی به‌صورت نیازی مبرم درآمده است (حیدرآبادی، ۱۳۸۸: ۴۶). از نظر زتومکا، اعتقاد دینی از عوامل مهم در تقویت گرایش به اعتماد است. احساس پشتیبانی و امنیت می‌تواند به‌مثابهٔ منابع متافیزیکی در اعتقاد مذهبی تلقی شود. هم‌چنین افراد مذهبی، به‌علت‌های جامعه‌شناختی، احساس اعتماد و امنیت بیش‌تری می‌کنند. وابستگی‌ها و شبکه‌های روابط اجتماعی آنان شبیه روابط

خانوادگی آنان است. به عبارتی، یک پارچگی درون اجتماعات مذهبی یادآور عضویت در شبکه قوی روابط خانوادگی است که فرد احساس ریشه دار بودن، وحدت، انسجام، حمایت متقابل، و رهانشدگی می کند (قریشی و صداقت، ۱۳۸۸: ۴۶).

همراه با طرح مباحث مفهومی و نظری درباره اعتماد، طرح آشکال و صورت های متعددی از اعتماد را نیز شاهدیم که عبارت اند از: اعتماد بین شخصی، اعتماد تعمیم یافته، و اعتماد نهادی. - اعتماد بین شخصی: در اعتماد بین شخصی روابط چهره به چهره نقش اساسی دارد. به عبارتی، اعتماد بین شخصی حوزه ای از تعاملات میان دوستان، همکاران، هم چنین اعتماد میان رئیس و کارمندان، معلم و شاگرد، و غیره را در برمی گیرد. در این نوع اعتماد حداقل دو نفر حضور دارند: اعتمادکننده و اعتمادشونده. در این رابطه اعتمادشونده می تواند واکنش های متفاوتی از خود نشان دهد که می توان آن ها را به دو دسته کلی تقسیم کرد: واکنش های مثبت و واکنش های منفی. بنابراین، هنگامی فرد اعتماد می کند که احتمال واکنش های مثبت بیش تر از واکنش های منفی باشد. در واقع، این عمل اعتمادکننده نشان از حسن ظن به طرف مقابل دارد. برای توضیح می توان گفت که بررسی دیدگاه های گوناگون نشان می دهد که در ایجاد اعتماد بین شخصی روابط اجتماعی نقش اساسی ایفا می کند. در واقع اعتماد بین شخصی در روابط و تعاملات اجتماعی معنا پیدا می کند، توسعه می یابد، و تقویت می شود (گلایی، ۱۳۸۳؛ امیرکافی، ۱۳۷۴: ۱۴-۱۵؛ امیرپور، ۱۳۸۶: ۳۲؛ اوجاقلو و زاهدی، ۱۳۸۴: ۱۰۱-۱۰۲).

- اعتماد تعمیم یافته: اعتماد تعمیم یافته را می توان در شکل حسن ظن به افراد، جدای از تعلق آنان به گروه های قومی و قبیله ای، تعریف کرد. این تعریف نه تنها روابط چهره به چهره را در برمی گیرد، بلکه حوزه ای از کسانی را نیز که با ما تعامل دارند و یا می توانند داشته باشند شامل می شود. در واقع، اعتماد تعمیم یافته حوزه های خانوادگی، همسایگی، قومی، محلی، و غیره را درمی نوردد و در سطوح ملی و همراه با شکل گیری دولت های مدرن نیز مطرح می شود. این نوع اعتماد مستلزم مشارکت و همکاری تمامی افرادی است که جامعه مدرن امروزی را تشکیل می دهند (امیرپور، ۱۳۸۶: ۳۲).

- اعتماد نهادی: تکیه بر نهادها راهی برای غلبه بر کمبود ساختاری اعتماد در همه ابعاد است که به گونه ای اغواکننده ساده و آسان می نماید. از آن جا که نمی توانیم به مردم اعتماد کنیم، ممکن است وسوسه شویم به نهادها به مثابه واسطه تعمیم دهنده اعتماد تکیه کنیم. مثلاً، ممکن است من اطمینان داشته باشم که نهادها همواره بر مبنای قوانین رسمی خود و به گونه ای که می دانم عمل می کنند. در این دیدگاه به قوانین نهادی، به منزله قوانینی که به باز تولید و تقویت خود می انجامند و خود را جاودانه می کنند، اتکا می شود و از هیچ کس انتظار نمی رود که آن ها

را تحریف کند یا مانع از عملکرد مورد انتظار آن‌ها شود. نهادها، هم‌چون سنت‌ها، ضامن اجرای نحوه خوددند و از طریق نظام هدایت و اصلاح خود را تصحیح می‌کنند و هم‌چون خودتصحیح‌گری‌اند که انحرافات عمده از مسیر مورد انتظار و شناخته‌شده امور را منتفی می‌کنند. نهادها معتبر شمرده می‌شوند، چون ماندگارند و پس از این‌که ایجاد می‌شوند می‌توان آن‌ها را بدیهی فرض کرد (تاجبخش، ۱۳۸۴: ۲۴۱).

۴. فرضیه‌های تحقیق

۱. به‌نظر می‌رسد که بین پای‌بندی دینی پاسخ‌گویان و میزان اعتماد اجتماعی آنان رابطه وجود دارد؛
۲. به‌نظر می‌رسد بین احساس تعلق جمعی پاسخ‌گویان و میزان اعتماد اجتماعی آنان رابطه وجود دارد؛
۳. به‌نظر می‌رسد بین پایگاه اقتصادی - اجتماعی پاسخ‌گویان و میزان اعتماد اجتماعی آنان رابطه وجود دارد.

۵. روش تحقیق

این مطالعه از رویکرد کمی برای رسیدن به هدف استفاده می‌کند. روش به‌کاررفته در این تحقیق پیمایشی است. تحقیق پیمایشی توصیفی است از نگرش و رفتار جمعیتی براساس انتخاب نمونه تصادفی و معرف از افراد آن جمعیت و پاسخ آنان به رشته‌ای از سؤالات (بیکر، ۱۳۸۶: ۳). از نظر کرسول، روش پیمایشی فرایندی در رویکرد کمی است که به محقق کمک می‌کند تا پرسش‌نامه را به‌منظور تعیین ایستارها، عقاید، رفتارها، و یا ویژگی‌های جمعیتی اجرا کند (Creswell, 2005). بنابراین، با توجه به ماهیت موضوع تحقیق و مسئله تحقیق و اهداف آن، روش تحقیق به‌کار گرفته‌شده در این پژوهش پیمایشی است.

در این پژوهش برای جمع‌آوری اطلاعات از پرسش‌نامه‌ای که براساس متغیرهای تحقیق تنظیم شده استفاده شده است. پرسش‌نامه روشی تثبیت‌شده برای جمع‌آوری داده‌ها در تحقیقات علوم اجتماعی است (Dillman, 2000). جامعه آماری این تحقیق را ساکنان شهر بندرعباس تشکیل می‌دهند که، با محاسبه فرمول کوکران و با توجه به مقادیر، حجم نمونه معادل ۲۹۵ نفر، شامل زن و مرد (بالای پانزده‌سال)، تعیین شده است. این افراد پرسش‌نامه‌ها را به‌طور کامل تکمیل کردند. برای انتخاب نمونه‌ها از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای طبقه‌ای، با حجم متناسب، استفاده شده است.

برای تعیین روایی ابزار سنجش (پرسش‌نامه) انواع روایی بیرونی، صوری، و محتوایی بررسی شده است. برای تعیین روایی صوری پرسش‌نامه از دیدگاه‌های متخصصان و تحقیقات پیشین استفاده شده است. در تحقیق حاضر از سنجش‌هایی استفاده شده است که قبلاً محققان دیگر از آن‌ها استفاده کرده‌اند و در نهایت، با کمک دیدگاه‌های متخصصان و صاحب‌نظران و پس از بحث و بررسی‌های گوناگون در جلسات علمی - پژوهشی، پرسش‌نامه نهایی تهیه شده است.

در تحقیق حاضر سعی کردیم، با طراحی دقیق سؤالات و کمک پرسش‌گران کارآموده و آموزش دیده و استفاده از کدنامه دقیق و کدگذاری واحد، اعتبار سؤالات و نتایج تحقیق را افزایش دهیم. برای سؤالاتی که در قالب طیف‌اند از آزمون آلفای کرونباخ، به‌منظور تعیین اعتبار آن‌ها، استفاده شده است. براساس نظر گارسون (Garson, 2009)، حداقل مقدار $0/70$ آلفای کرونباخ برای تعیین اعتبار سازه‌ها ضروری است. مقدار آلفای کرونباخ محاسبه‌شده در این تحقیق $0/75$ است.

جدول ۱. آزمون آلفای کرونباخ مؤلفه‌های تحقیق

مقدار آلفا	تعداد	متغیر
۰/۷۵	۹	احساس تعلق جمعی
۰/۷۸	۹	پای‌بندی دینی
۰/۷۶	۶	اعتماد بین‌شخصی
۰/۷۴	۶	اعتماد تعمیم‌یافته
۰/۷۸	۱۲	اعتماد اجتماعی

داده‌های جمع‌آوری شده از پاسخ‌گویان، بعد از کدگذاری با استفاده از نرم‌افزار آماری SPSS 19، تجزیه و تحلیل شدند. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از شاخص‌های آمار توصیفی و آزمون‌های آمار استنباطی استفاده شده است. بدین منظور، برای توصیف متغیرها از فراوانی مطلق، نسبی، و تجمعی و آماره‌هایی چون نما، میانگین، انحراف معیار، و میانه استفاده شده است. هم‌چنین، برای ارزیابی تفاوت میانگین متغیرهای اسمی چندگانه، مثل شغل افراد، از آزمون تحلیل واریانس استفاده خواهد شد. علاوه بر این، از آزمون t برای تفاوت میانگین متغیرهای اسمی دوگانه، مانند جنسیت، استفاده می‌شود. هم‌چنین، برای پی‌بردن به ارتباط بین متغیرها از ضرایب هم‌بستگی پیرسون و اسپیرمن استفاده خواهد شد. این آزمون‌ها با توجه به نوع متغیر انتخاب شده‌اند و در پایان، برای درک تأثیر هم‌زمان متغیرهای مستقل در متغیر وابسته، از تحلیل رگرسیون چندگانه و از روش گام‌به‌گام استفاده شده است.

۶. یافته‌های تحقیق

۱.۶ میانگین اعتماد اجتماعی و ابعاد آن

برای سنجش متغیر اعتماد اجتماعی (متغیر وابسته)، گویه‌های متغیرهای اعتماد بین شخصی و اعتماد تعمیم‌یافته با یکدیگر ترکیب شده‌اند. در مجموع، دوازده گویه، با مقیاس طیف لیکرت پنج‌قسمتی، برای سنجش این متغیر استفاده شده است. داده‌های آمار توصیفی نشان می‌دهد که میانگین اعتماد اجتماعی بین پاسخ‌گویان $2/84$ ($Mean=2.84$) و انحراف معیار آن $0/94$ ($SD=.94$) است. علاوه بر این، میانگین اعتماد بین شخصی $3/36$ ($M=3.36$) و انحراف معیار آن $0/84$ ($SD=.84$) است. داده‌های جدول نشان می‌دهد که میانگین اعتماد بین شخصی، بین ساکنان شهر بندرعباس، بیش‌تر از میانگین اعتماد تعمیم‌یافته است. به عبارت دیگر، مردم بیش‌تر به دوستان و خانواده و خویشان خود اعتماد دارند تا به افراد غریبه.

جدول ۲. میانگین و انحراف معیار اعتماد اجتماعی و ابعاد آن

ابعاد اعتماد	میانگین	انحراف معیار
اعتماد بین شخصی	۳/۳۶	۰/۸۴
اعتماد تعمیم‌یافته	۲/۷۸	۰/۸۸
اعتماد اجتماعی	۲/۸۴	۰/۹۴

۲.۶ رابطه بین سن پاسخ‌گویان و اعتماد اجتماعی

جدول ۳. نتایج آزمون هم‌بستگی پیرسون بین سن و اعتماد اجتماعی

سن	ضریب هم‌بستگی پیرسون
۰/۱۱۹	اعتماد اجتماعی
۰/۰۴۱	سطح معنی‌داری (sig.(2-tailed))
۲۹۵	تعداد (N)

برای تعیین وجود رابطه هم‌بستگی بین سن پاسخ‌گویان و اعتماد اجتماعی آنان از آزمون هم‌بستگی پیرسون استفاده شده است. یافته‌های جدول ۳ نشان می‌دهد که بین این دو متغیر، از لحاظ آماری، رابطه مستقیم و مثبت دیده می‌شود. مقدار ضریب هم‌بستگی در این رابطه $0/119$ ($R=.119$) است. براساس یافته‌های جدول می‌توان نتیجه گرفت که هر چه

۱۰۰ سنجش میزان اعتماد اجتماعی بین ساکنان شهر بندرعباس و ...

سن افراد بیش تر باشد، اعتماد اجتماعی آنان نیز بیش تر است. به عبارت دیگر، می توان گفت که اعتماد اجتماعی بین افراد مسن بیش تر است. این رابطه در سطح ۰/۰۵ معنی دار است. معمولاً افراد مسن پای بندی بیش تری به ارزش ها، سنت ها، قواعد، و رسوم دارند و هویت افراد در بستر همین ارزش ها و سنت ها شکل می گیرد. بنابراین، انتظار می رود که بین این افراد اعتماد اجتماعی بیش تری باشد.

۳.۶ رابطه بین وضعیت تأهل و اعتماد اجتماعی

جدول ۴. نتایج آزمون t، تفاوت میانگین اعتماد اجتماعی بر حسب وضعیت تأهل

متغیر وابسته	وضعیت تأهل	N	میانگین	انحراف استاندارد	مقدار t	سطح معنی داری
اعتماد اجتماعی	متأهل	۱۸۰	۴۱/۰۷	۴/۹۷	۲/۱۰۶	۰/۰۳۶
	مجرد	۱۱۵	۳۹/۷۹	۵/۲۸		

برای آزمون تفاوت میانگین اعتماد اجتماعی بر حسب وضعیت تأهل از آزمون دونمونه ای مستقل t-test استفاده شد (جدول ۴). نتایج این آزمون ($t = 2/106$) و سطح معنی داری ($= 0/036$) بیان گر وجود تفاوت معنادار بین میانگین اعتماد اجتماعی افراد متأهل و مجرد است؛ با مقایسه میانگین ها در بین دو گروه (افراد متأهل با میانگین $= 41/07$ و مجردان با میانگین $= 39/79$) می توان نتیجه گرفت که اعتماد اجتماعی بین افراد متأهل بیش تر از افراد مجرد است. این یافته تحقیق با تحقیقات پیشین، افشانی و همکاران (۱۳۸۸) و قریشی و همکاران (۱۳۸۸)، هم خوان است.

۴.۶ رابطه بین تحصیلات پاسخ گویان و اعتماد اجتماعی

جدول ۵. نتایج آزمون هم بستگی اسپیرمن بین تحصیلات و اعتماد اجتماعی

ضریب هم بستگی اسپیرمن	تحصیلات
اعتماد اجتماعی	-۰/۲۶۳
سطح معنی داری	۰/۰۰۰
تعداد (N)	۲۹۵

برای تعیین رابطه هم‌بستگی بین میزان تحصیلات و احساس اعتماد اجتماعی پاسخ‌گویان از آزمون هم‌بستگی اسپیرمن استفاده شده است. متغیر اعتماد اجتماعی، به‌منزله متغیر وابسته اصلی، ترکیبی از ابعاد اعتماد بین‌شخصی و اعتماد تعمیم‌یافته است. نتایج این آزمون نشان می‌دهد که بین این دو متغیر، از لحاظ آماری، رابطه‌ای منفی و معنی‌دار در سطح ۰/۰۱ دیده می‌شود. مقدار ضریب هم‌بستگی در این رابطه -0.263 (R) است. یافته‌های جدول ۵ نشان می‌دهد که هر چه میزان تحصیلات پاسخ‌گویان بیش‌تر باشد، همانند اعتماد بین‌شخصی و اعتماد تعمیم‌یافته، اعتماد اجتماعی بین آنان کم‌تر خواهد بود.

۵.۶ رابطه بین پای‌بندی دینی و اعتماد اجتماعی

جدول ۶. نتایج آزمون هم‌بستگی پیرسون بین پای‌بندی دینی و اعتماد اجتماعی

ضریب هم‌بستگی پیرسون	پای‌بندی دینی
اعتماد اجتماعی	۰/۴۱۶
سطح معنی‌داری	۰/۰۰۰
تعداد (N)	۲۹۵

برای تعیین رابطه هم‌بستگی بین پای‌بندی دینی و اعتماد اجتماعی پاسخ‌گویان از آزمون هم‌بستگی پیرسون استفاده شده است. نتایج این آزمون نشان می‌دهد که بین این دو متغیر، از لحاظ آماری، رابطه مثبت قوی و معنی‌دار در سطح ۰/۰۱ دیده می‌شود. مقدار ضریب هم‌بستگی در این رابطه 0.416 (R) است. یافته‌های جدول ۶ نشان می‌دهد که هر چه پای‌بندی دینی پاسخ‌گویان بیش‌تر باشد، اعتماد اجتماعی بین آنان نیز بیش‌تر خواهد بود.

۶.۶ رابطه بین احساس تعلق جمعی و اعتماد اجتماعی

جدول ۷. نتایج آزمون هم‌بستگی پیرسون بین احساس تعلق جمعی و اعتماد اجتماعی

ضریب هم‌بستگی پیرسون	احساس تعلق
اعتماد اجتماعی	۰/۴۱۹
سطح معنی‌داری	۰/۰۰۰
تعداد (N)	۲۹۵

برای تعیین رابطه هم‌بستگی بین احساس تعلق جمعی و اعتماد اجتماعی پاسخ‌گویان از آزمون هم‌بستگی پیرسون استفاده شده است. متغیر اعتماد اجتماعی، به‌منزله متغیر وابسته اصلی، ترکیبی از ابعاد اعتماد بین‌شخصی و اعتماد تعمیم‌یافته است. نتایج این آزمون نشان می‌دهد که بین این دو متغیر، از لحاظ آماری، رابطه مثبت قوی و معنی‌دار در سطح ۰/۰۱ دیده می‌شود. مقدار ضریب هم‌بستگی در این رابطه ۰/۴۱۹ (R= .419) است. یافته‌های جدول ۷ نشان می‌دهد که هر چه احساس تعلق جمعی پاسخ‌گویان بیش‌تر باشد، همانند دیگر ابعاد اعتماد، اعتماد اجتماعی بین آنان نیز بیش‌تر خواهد بود.

۷.۶ تحلیل رگرسیونی

جدول ۸. نتیجه آزمون رگرسیون خطی ساده

متغیرهای تحقیق	ضریب b	خطای استاندارد	β	Sig
مقدار ثابت	۲۱/۶۲	۲/۴۹	-	۰/۰۰۰
احساس تعلق جمعی	۰/۳۴	۰/۰۷	۰/۲۸	۰/۰۰۰
میزان پای‌بندی دینی	۰/۲۸	۰/۰۶	۰/۲۸	۰/۰۰۰
میزان تحصیلات	-۰/۶۶	۰/۱۸	-۰/۱۸	۰/۰۰۰

همان‌طور که ملاحظه می‌شود سه متغیر مستقل در شکل رگرسیونی قرار گرفتند که ضریب هم‌بستگی چندگانه آن‌ها با اعتماد اجتماعی برابر $R=۰/۵۳$ و ضریب تعیین برابر با $R^2=۰/۲۸$ به دست آمده است. این ضریب بیان‌گر آن است که در حدود ۰/۲۸ از واریانس یا پراکندگی متغیر اعتماد اجتماعی را متغیرهای مستقل موجود در مدل تجربی تحقیق تبیین می‌کند و بقیه واریانس پراکندگی را متغیرهایی تبیین می‌کند که در تحقیق وارد نشده است. هم‌چنین جدول ۸ نشان می‌دهد که از بین متغیرهای مستقل متغیر احساس تعلق جمعی با $\beta=۰/۲۸$ بیش‌ترین تأثیر را در متغیر اعتماد اجتماعی دارد و پس از آن، پای‌بندی دینی با $\beta=۰/۲۸$ ، و در آخر میزان تحصیلات با $\beta=-۰/۱۸$ در تبیین متغیر وابسته تأثیر داشته‌اند. استفاده از معادله رگرسیون برای نشان‌دادن تأثیر متغیرهای مستقل در وابسته ضروری است. با توجه به بتاهای به‌دست‌آمده برای هر متغیر معادله پیش‌بینی اعتماد اجتماعی به‌صورت زیر خواهد بود:

$$\text{اعتماد اجتماعی} = (میزان تحصیلات) - ۰/۱۸ - (میزان پای‌بندی دینی) + ۰/۲۸ + (احساس تعلق جمعی) ۰/۲۸$$

۷. نتیجه‌گیری

نتایج تحقیق نشان داد که اعتماد اجتماعی در سطح جامعه در حد متوسط رو به پایین است. افزون‌بر این، از بین دو بعد اعتماد اجتماعی که در این تحقیق اندازه‌گیری شد میانگین اعتماد بین‌شخصی بیش‌تر از اعتماد تعمیم‌یافته گزارش شد. از علت‌هایی که می‌توان در این زمینه ذکر کرد وضعیت اجتماعی - فرهنگی شهر بندرعباس است. به‌علت بافت نسبتاً سنتی این شهر، اعتماد به اقوام و خویشان در مقایسه با دیگران بیش‌تر است. هم‌چنین می‌توان به فراوانی افراد و گروه‌های غیربومی در شهر اشاره کرد که این امر می‌تواند باعث کاهش اعتماد تعمیم‌یافته در سطح شهر شود، اما علاوه‌بر این، تحولات سریع اقتصادی و اجتماعی و ناامنی در حوزه‌های اقتصادی و اجتماعی را می‌توان از علت‌های مهم کاهش اعتماد تعمیم‌یافته بین مردم دانست. بنابراین، با توجه به ویژگی‌های جمعیتی و اجتماعی بندرعباس که گروه‌های اجتماعی متعددی را در خود جای داده است، ضروری است که زمینه تعامل و ارتباط اجتماعی بیش‌تری بین افراد غیربومی و ساکنان ایجاد شود تا از این طریق، براساس نظریه پیوندهای ضعیف گرانووتر، انسجام اجتماعی بیش‌تری بین مردم ایجاد شود. از راه‌هایی که می‌تواند امکان ارتباط بین‌گروهی را فراهم کند برگزاری همایش‌های عمومی، ترغیب شهروندان به شرکت در انجمن‌ها و سازمان‌های مردم‌نهاد، و شرکت در مراسم مذهبی، جشن‌ها، و مراسم ملی است.

فرضیه اول تحقیق بررسی رابطه بین پای‌بندی دینی پاسخ‌گویان و میزان اعتماد اجتماعی آنان بود. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهند که اعتماد اجتماعی بین افراد دین‌دار بیش از دیگران است. هم‌چنین پای‌بندی دینی پاسخ‌گویان با ابعاد اعتماد اجتماعی، اعتماد بین‌شخصی و اعتماد تعمیم‌یافته، نیز رابطه مثبت و معنی‌داری دارد. این یافته را تحقیقات پیشین نیز تأیید می‌کنند: حیدرآبادی (۱۳۸۹)، کتابی و همکاران (۱۳۸۸)، افشانی و همکاران (۱۳۸۸)، هزارجریبی و همکاران (۱۳۸۸)، قریشی‌راد و همکاران (۱۳۸۸)، و افشانی و همکاران (۱۳۸۸). همان‌طور که گیدنز اشاره می‌کند، کیهان‌شناسی‌های مذهبی تفسیرهای اخلاقی و عملی‌ای از زندگی اجتماعی و نیز جهان طبیعی به دست می‌دهند که به مؤمنان محیطی از امنیت و اعتماد نشان می‌دهند. فوکویاما نیز به نقش دین در اعتماد اجتماعی تأکید کرده است. از نظر او، تعهد دینی و پای‌بندی به ارزش‌های اخلاقی از منابع ایجادکننده سرمایه اجتماعی است. بسیاری از مذاهب، با ترویج روش‌هایی چون مشارکت، صداقت، اعتماد متقابل، و گسترش ارزش‌های اخلاقی، می‌توانند سرمایه اجتماعی را ارتقا بخشند. هم‌چنین، زتومکا اعتقاد دینی را از عوامل مهم در تقویت

گرایش به اعتماد می‌داند. احساس پشتیبانی و امنیت می‌تواند به‌مثابه منابع متافیزیکی در اعتقاد مذهبی تلقی شود. هم‌چنین افراد مذهبی به علت‌های جامعه‌شناختی احساس اعتماد و امنیت بیش‌تری می‌کنند. بنابراین، از راه‌کارهای مهم برای تقویت اعتماد در جامعه تقویت پای‌بندی دینی افراد و اعضای جامعه است. ضروری است که متولیان امور دینی سعی و اهتمام بیش‌تری از خود نشان دهند و با استفاده از شیوه‌ها و الگوهای مناسب برای پای‌بندی بیش‌تر اعضای جامعه به ارزش‌های دینی و اخلاقی بکوشند. هم‌چنین خانواده‌ها و مدارس، در جایگاه مهم‌ترین عوامل جامعه‌پذیری، باید در زمینه تربیت دینی فرزندان و دانش‌آموزان بیش‌تر کوشش کنند تا از این طریق موجب حفظ انسجام و تقویت اعتماد اجتماعی در جامعه شوند.

فرضیه دوم این تحقیق رابطه احساس تعلق جمعی و اعتماد اجتماعی پاسخ‌گویان را بررسی کرده است. نتایج تحقیق نشان داد که هر چه احساس تعلق جمعی افراد بیش‌تر باشد، اعتماد اجتماعی بین آنان نیز بیش‌تر است. هیرشی معتقد است که اجزای تعلق و وابستگی به جامعه عبارت‌اند از: ارتباط با دیگر افراد، پذیرش و مشارکت در نقش‌ها و فعالیت‌های اجتماعی، اعتقاد به ارزش‌های اخلاقی، هنجارهای فرهنگی، و امثال آن (محسنی تبریزی، ۱۳۸۰: ۹۹). هویت‌مند بودن انسان‌ها در محیط سبب حس تعلق به جمع می‌شود و حس تعلق نیز سبب اطمینان به حفظ حیات شخص و حیات جمع در برابر مخاطرات احتمالی برای فرد می‌شود.

فرضیه سوم رابطه بین پایگاه اقتصادی - اجتماعی پاسخ‌گویان و میزان اعتماد اجتماعی آنان را بررسی می‌کند. از بین شاخص‌های پایگاه اجتماعی فقط متغیر تحصیلات رابطه معنی‌داری با اعتماد اجتماعی دارد و دیگر شاخص‌ها رابطه‌ای با متغیر وابسته نداشتند. طبق یافته‌های تحقیق، بین میزان تحصیلات پاسخ‌گویان و اعتماد اجتماعی آنان رابطه‌ای معکوس دیده می‌شود. این یافته برخلاف یافته‌های تحقیقات کفاشی و آزاده (۱۳۸۸) و قریشی‌راد و همکاران (۱۳۸۸) بود. آنان ثابت کرده بودند که بین تحصیلات و اعتماد اجتماعی رابطه مستقیم و معناداری دیده می‌شود، اما نتایج این تحقیق هم‌سو با تحقیقات حیدرآبادی (۱۳۸۹)، کامران و احمدیان (۱۳۸۸)، و آزادارمکی و کمالی (۱۳۸۳) بود.

کتاب‌نامه

- آزادارمکی، تقی (۱۳۸۱). *نظریه‌های جامعه‌شناسی*، تهران: سروش.
- آزادارمکی، تقی و افسانه کمالی (۱۳۸۳). «اعتماد، اجتماع، جنسیت»، *مجله جامعه‌شناسی ایران*، ش ۲.

مصطفی ظهیری نیا و هدایت‌الله نیک‌خواه ۱۰۵

- افشانی، سید علی‌رضا و همکاران (۱۳۸۹). «پژوهشی در باب رابطه دین‌داری و اعتماد اجتماعی»، فصل‌نامه علوم اجتماعی، ش ۴۹.
- امیرپور، مهناز (۱۳۸۶). «بررسی جامعه‌شناختی میزان اعتماد اجتماعی گروه‌های قومی نسبت به سیاست‌های اجتماعی دولت»، رساله دکتری جامعه‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات.
- امیرکافی، مهدی (۱۳۷۴). «اعتماد اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد پژوهش علوم اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه شهید بهشتی.
- اوجاقلو، سجاد و محمدجواد زاهدی (۱۳۸۴). «بررسی اعتماد اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن در بین ساکنان شهر زنجان»، مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره ششم، ش ۴.
- اینگلهارت، رونالد (۱۳۸۲). تحول فرهنگی در جوامع پیش‌رفته صنعتی، ترجمه مریم وتر، تهران: کویر.
- بختیاری، مهدی (۱۳۸۹). «اعتماد اجتماعی و برخی عوامل مؤثر بر آن (مطالعه موردی شهر قم)»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه اصفهان.
- بشیریه، حسین (۱۳۸۳). تاریخ اندیشه‌های سیاسی قرن بیستم، ج ۱، تهران: نشر نی.
- بیکر، ترزال (۱۳۸۶). نحوه انجام تحقیقات اجتماعی، ترجمه هوشنگ نایی، تهران: نشر نی.
- تاجبخش، کیان (۱۳۸۴). سرمایه اجتماعی: اعتماد، دموکراسی و توسعه، ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان، تهران: شیرازه.
- حیدرآبادی، ابوالقاسم (۱۳۸۹). «اعتماد اجتماعی و عوامل اجتماعی - فرهنگی مؤثر بر آن (مطالعه موردی جوانان ۲۰ تا ۲۹ ساله استان مازندران)»، مجله جامعه‌شناسی، دوره اول، ش ۱.
- رفیع‌پور، فرامرز (۱۳۷۸). آنومی یا آشفتگی اجتماعی، تهران: سروش.
- زتومکا، پیتر (۱۳۸۴). اعتماد یک نظریه جامعه‌شناختی، ترجمه فاطمه گلایبی، تهران: ستوده.
- شاعرپور، محمود (۱۳۸۰). «فرسایش سرمایه‌های اجتماعی و پیامدهای آن»، نامه انجمن جامعه‌شناسی ایران، ش ۳.
- صفری شالی، رضا (۱۳۸۸). «مطالعه میزان اعتماد اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن در بین مردم شهر قزوین، اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان قزوین»، پیک نور، س ۷، ش ۳.
- فوکویاما، فرانسیس (۱۳۷۹). پایان نظم، ترجمه غلامعباس توسلی، تهران: جامعه ایرانیان.
- قریشی، فخرالسادات و کامران صداقت (۱۳۸۸). «بررسی نقش عوامل فرهنگی - اجتماعی مرتبط بر شکل‌گیری اعتماد اجتماعی شهروندان تبریز»، جامعه‌شناسی کاربردی، ش ۴.
- کامران، فریدون و اسلام احمدیان (۱۳۸۸). «بررسی میزان اعتماد اجتماعی مردم به پلیس و عوامل مرتبط با آن در استان ایلام»، فصل‌نامه پژوهش اجتماعی، س ۲، ش ۴.
- کتابی، محمود و همکاران (۱۳۸۹). «سنجش اعتماد اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن در مراکز شهرستان‌های چهارمحال و بختیاری»، جامعه‌شناسی کاربردی، س ۲۱، ش ۴.
- کفاشی، مجید و نادر آزاده (۱۳۸۸). «عوامل اجتماعی مؤثر بر میزان اعتماد اجتماعی در بین اعضای هیئت علمی»، پژوهش‌نامه علوم اجتماعی، س ۳، ش ۱.
- گلایبی، فاطمه (۱۳۸۳). «نقش اعتماد در امر توسعه با تأکید بر عملکرد و نقش شوراهای اسلامی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد پژوهش، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران.

- گیدنز، آنتومی (۱۳۷۸). *جامعه‌شناسی*، ترجمه منوچهر صبوری، تهران: نشر نی.
- محسنی تیریزی، علیرضا (۱۳۸۰). «بررسی مفهوم اعتماد با رویکرد روان‌شناختی اجتماعی»، *نماینه پژوهش*، ش ۱۸.
- منصوریان، کریم و حسین قدرتی (۱۳۸۸). «اعتماد اجتماعی و تعیین‌کننده‌های آن: ره‌یافت نهادمحور یا ره‌یافت جامعه‌محور؟»، *جامعه‌شناسی کاربردی*، ش ۲.
- وثوقی، منصور و هاشم آرام (۱۳۸۸). «اعتماد اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن در شهر خلخال»، *پژوهش‌نامه علوم اجتماعی گرمسار*، س ۳، ش ۳.
- هزارجریبی، جعفر (۱۳۸۹). «اعتماد اجتماعی و توسعه گردش‌گری»، *فصل‌نامه علمی - پژوهشی مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای دانشگاه اصفهان*، س ۲، ش ۷.
- هزارجریبی، جعفر و رضا صفری شالی (۱۳۸۸). «بررسی عوامل مؤثر بر اعتماد اجتماعی شهروندان»، *جامعه‌شناسی کاربردی*، ش ۴.

- Barber, Bernard (1983). *The Logic and Limits of Trust*, New Brunswick: Rutgers University Press.
- Creswell, J. W. (2005). *Educational Research: Planning, Conducting and Evaluating Quantitative and Qualitative Research*, New Jersey: Pearson.
- Dillman, D. (2000). *Mail and Internet Surveys: The Tailored Design Method*, New Jersey: John Wiley & Sons Inc.
- Garson, D. (2009). 'Structural Equation Modeling', Retrieved September 2009, from <<http://faculty.chass.ncsu.edu/garson/PA765/structure.htm.output>>.
- Johansson-Stenman, O., W. M. Mahmud, and P. Martinsson (2009). 'Trust and Religion: Experimental Evidence from Rural Bangladesh', *Economica*, No. 76.
- Luhmann, Niklas (1979). *Trust and Power*, New York: Wiley.
- Simmel, G. (2004). *The Philosophy of Money*, Trans. T. Bottomore, London: Routledge.
- Uslaner, E. M. and M. Brown (2003). 'Inequality, Trust and Civic Engagement', *American Politics Research*, Vol. 31, No. x.
- Welch, M. R. et al. (2005). 'Determinants and Consequences of Trust', *Sociological Inquiry*, Vol. 75, No. 4.